

Vladimír Naxera
Ondřej Stulík
Jaroslav Bílek

Literární a filmové dystopie

pohledem politické vědy

Literární a filmové dystopie pohledem politické vědy

Vladimír Naxera

Ondřej Stulík

Jaroslav Bílek

 ELIANUM

3.3.2	<i>Struktura vládnoucí skupiny, společenská stabilita a ideologie</i>	54	3.7.3	<i>Podoba společnosti a společenské vztahy</i>	91
3.3.3	<i>Podoba společnosti a společenské vztahy</i>	59	3.7.4	<i>Shrnutí podoby dystopického systému</i>	92
3.3.4	<i>Shrnutí podoby dystopického systému</i>	60	3.8 Suzanne Collinsová – Hunger Games, dystopie, která nedávno opanovala plátna kin	93	
3.4 Ray Bradbury – 451 stupňů Fahrenheita – teplota, při níž se papír vznítí a hoří	62		3.8.1	<i>Románový příběh</i>	93
3.4.1	<i>Románový příběh</i>	62	3.8.2	<i>Struktura vládnoucí skupiny, společenská koherence a ideová východiska</i>	95
3.4.2	<i>Struktura vládnoucí skupiny, společenská stabilita a ideová východiska</i>	65	3.8.3	<i>Podoba společnosti a společenské vztahy</i>	97
3.4.3	<i>Podoba společnosti a společenské vztahy</i>	67	3.8.4	<i>Shrnutí podoby dystopického systému</i>	100
3.4.4	<i>Shrnutí podoby dystopického systému</i>	69	4 KOMPARACE VYBRANÝCH DYSTOPICKÝCH AUTORŮ	102	
3.5 Jack London – Železná pata, klasické dílo americké dystopické literatury	70		4.1	<i>Aplikace kritérií na jednotlivé případy dystopií</i>	103
3.5.1	<i>Románový příběh</i>	70	4.2	<i>Zasazení zkoumaných dystopií do typologie</i>	108
3.5.2	<i>Struktura vládnoucí skupiny, společenská koherence a ideologie</i>	72	5 ZÁVĚREČNÁ POZNÁMKA	111	
3.5.3	<i>Podoba společnosti a společenské vztahy</i>	73	6 MEDAILONKY AUTORŮ	112	
3.5.4	<i>Shrnutí podoby dystopického systému</i>	76	7 RESUME	113	
3.6 Margaret Atwoodová – Příběh služebnice, dystopie, která získala cenu Artura C. Clarka	77		8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	114	
3.6.1	<i>Románový příběh</i>	77	9 REJSTŘÍK	119	
3.6.2	<i>Struktura vládnoucí skupiny, společenská koherence a ideologie</i>	79			
3.6.3	<i>Podoba společnosti a společenské vztahy</i>	81			
3.6.4	<i>Shrnutí podoby dystopického systému</i>	84			
3.7 Kurt Wimmer – Equilibrium, svět s potlačeným hněvem	86				
3.7.1	<i>Filmový příběh</i>	86			
3.7.2	<i>Struktura vládnoucí skupiny, společenská stabilita a ideologie</i>	88			

1 NĚKOLIK SLOV ÚVODEM

„*Pozemský ráj byl zdiskreditován přesně
ve chvíli, kdy se stal skutečným*“

(Fiktivní kontrarevolucionář Goldstein; Orwell 2003: 180).

Totalitní a obecně nedemokratické režimy jsou častým námětem literárních (a taktéž filmových) děl nejrůznějších žánrů. Propojení nedemokratického režimu a literatury má (vzhledem k atraktivnosti tématu) řadu nejrůznějších podob. Kromě děl propagandistických a oslavných, která bychom ve spojení s nedemokratickými režimy našli,¹ existuje široká a velice různorodá skupina děl, která upozorňují na negativní aspekty fungování ne-demokracie a nesvobodné postavení člověka v takovém režimu. V tomto ohledu se může jednat o nejrůznější biograficky či autobiograficky laděná díla vztahující se k osobním zkušenostem s nedemokratickým režimem. Typickým příkladem takových děl jsou knihy *Jeden den Ivana Děnisoviče* nebo *Souostroví Gulag* světoznámého ruského spisovatele Alexandra Solženicyna. Jinou kategorií děl kritických vůči ne-demokracii mohou být díla satirická. Pravděpodobně nejlepší příklad v tomto ohledu nalezneme v románu George Orwella *Farma zvířat*, ve kterém formou satiry předkládá výklad vývoje Svazu sovětských socialistických republik a jeho komunistického zřízení. George Orwell ovšem vstoupil do světa uměleckého zpracování nedemokratického režimu i jiným dílem, románem *1984*, který představuje typický příklad třetí kategorie propojení literatury a ne-demokracie. Jde o romány anti-utopistické, respektive dystopické a právě tento druh děl je předmětem zájmu knihy, kterou právě otevíráte.

---

¹ V meziválečné Evropě pro velkou část levicové umělecké scény sloužil například Svaz sovětských socialistických republik jako vzor a námět pro řadu oslavných děl.

Anti-utopie, respektive dystopie, je kritickým opakem utopie. (Sociální) utopii ve stručnosti rozumíme dílo prezentující ideální společnost. Již od dob antické filosofie můžeme nalézt mnoho autorů, kteří ve svých textech představovali filosofické a teoretické úvahy o ideální podobě společnosti a politiky a ačkoli byla tato díla pojata různě,² ve většině případů byla ideální společnost postavena do protikladu vůči existující realitě, proti které autoři z různých důvodů protestovali. V těchto „dokonale spravedlivých“ či jinak „dokonale dobrých“ vizích autoři rozebírali celou škálu lidských činností, přičemž u řady zásadních politicko-teoretických kategorií (svoboda jedince, distribuce statků, vlastnictví, rovnost atd.) stanovovali „ideál“, který měl být odpovědí na složité otázky tehdejšího běžného života.

Dystopie je tedy takovým literárním (či filmovým) útvarem, ve kterém autoři představují „reálné fungování“ utopických modelů, které jsou dotaženy až do krajnosti. Prostřednictvím tohoto postupu mohou specifickým způsobem kritizovat utopistické vize. Vzhledem k době, kdy vznikala řada klasických dystopií, kritizovali autoři dystopií prostřednictvím kritiky utopií i reálně existující nedemokratické režimy, ať už totalitní nebo autoritativní.

Hlavním cílem předkládané publikace je teoretické a typologické vymezení konceptu dystopie³ a následné provedení komparativní analýzy vybraných dystopických románů a filmů, která nám pomůže určit podobu některých politických a společenských vztahů v těchto dystopiích přítomných. Je-li dystopie anti-utopií, je klíčovou otázkou stanovení a definování konceptu utopie. Z tohoto důvodu je část první kapitoly naší knihy věnována právě tomuto pojmu. Tento pojem nejprve vymezujeme, vysvětlujeme funkce utopie

² Na jedné straně mohlo jít o cestopisy po imaginárních zemích typické pro období renesance, na straně druhé o zcela odlišné vize utopických socialistů 18. a 19. století (více srov. Naxera a Stulík 2012).

³ Budeme se přitom pohybovat na poli sociální teorie, nikoli teorie literární nebo filmové.

a také její typologii. Podobný postup uplatňujeme i u samotného konceptu dystopie. Po jeho obecném představení a nastínění naší typologie se již věnujeme osmi případovým studiím – jde o řadu klasických děl i zástupce novější filmové tvorby. Konkrétně jde o následující romány a filmy – *1984* (George Orwell), *My* (Jevgenij Zamjatin), *Konec civilizace* (Aldous Huxley), *451 stupňů Fahrenheita* (Ray Bradbury), *Železná pata* (Jack London), *Příběh služebnice* (Margaret Atwoodová), *Equilibrium* (Kurt Wimmer) a *Hunger Games* (Suzanne Collinsová). Poslední část knihy je poté věnována komparativní analýze představených dystopií a jejich zařazení do námi vytvořené typologie. Důvody výběru těchto konkrétních případů (a zároveň důvody nezařazení řady dalších děl do naší studie), komparačních kritérií a komparačních předmětů jsou představeny v závěru teoretické kapitoly. Obdobné strukturování všech případových studií nám umožnilo sledování zejména těchto bodů – popis románového příběhu (včetně úlohy jednotlivce), představení struktury vládnoucí skupiny, určení mechanismů udržení systému a popis podoby společnosti a společenských vztahů.

Námi analyzovaná díla jsou i českému čtenáři a divákovi dobře známá, všechny z námi zvolených románů vyšly i v českém překladu. Zatímco ale některé z klasických dystopických románů mohly ze zjevných důvodů vyjít až po roce 1989 (jedná se například o dílo George Orwella), některé další byly vydány již dříve – příkladem je Bradburyho román *451 stupňů Fahrenheita*, ve kterém komunistický režim nespatořoval primárně kritiku nedemokratického (a tedy i komunistického) režimu, ale kritiku moderní přetechizovanosti a nastavení křivého „[...] zrcadla fantasticky celé bezduché civilizaci moderního světa, jež člověku nemůže a není schopna přinést skutečné štěstí, dusí-li v něm to nejcennější – lidskou myšlenku.“⁴ Téma sociálních dystopií je v rámci společenskovědní tvorby ve světové literatuře často zpracovávané (jak ve vztahu dystopie

⁴ Citát je uveden v úvodním slově k českému vydání románu z roku 1970.

k různým podobám (ne)demokratického režimu v rámci politologie, tak v rámci literární nebo filmové vědy například v souvislosti s vazbou dystopie na žánr sci-fi – viz níže v textu). Téma začíná být populární i v české (a slovenské) politologické komunitě, především mezi jejími nejmladšími členy, což je patrné na rostoucím počtu absolventských prací všech úrovní věnujících se dystopiím a obhajovaných na politologických pracovištích napříč celou ČR (a taktéž SR) (příkladem dizertační práce může být text Petra Huška (2014)).

Naše publikace má v českém a slovenském prostředí obohatit úvahy o řadě politicko-teoretických témat spojených s dystopiemi a utopiemi (ať už jde o otázku svobody, rovnosti, vlastnictví atd.). V tomto ohledu můžeme navázat na naši dřívější publikaci *Komparace sociálních utopií* (Naxera a Stulík 2012), z níž některé myšlenky a pasáže využíváme i v této knize. Nejsou však převzaté ve zcela totožné podobě a před zařazením do tohoto textu byly výrazně dopracovány a revidovány.

Rádi bychom v závěru poděkovali recenzentům knihy – doc. PhDr. Janě Lasicové, Ph.D. a PhDr. Mariánu Sekerákovi – za řadu postřehů a připomínek, jejich zapracování pomohlo zlepšit výslednou podobu publikace. Poděkovat je třeba také Západočeské univerzitě v Plzni a zejména její Fakultě filozofické za poskytnutí finančních prostředků prostřednictvím projektu *SGS-2015-015 Stát a politická moc – vybraná témata aplikované politické teorie*, v jehož rámci mohla být publikace připravena a vydána. Poděkování patří i Katedře politologie a mezinárodních vztahů, na které působí dva z autorů této knihy, za poskytnutí odpovídajícího zázemí.

2 SOCIÁLNÍ DYSTOPIE V TEORII

2.1 Pojem dystopie, utopie a referenční objekty studie

Pro naši studii je klíčovým pojmem dystopie. Pojem dystopie je ale do jisté míry odvozen od pojmu utopie. Abychom pochopili konotace dystopie a její možné analytické roviny (např. románový příběh, reglementaci poznávání jednotlivců v systému apod.), je nutné nejdříve představit pojem utopie, včetně všeho, k čemu může odkazovat (tedy co vše můžeme pod významem utopie „najít“). Budeme postupovat od etymologie pojmů, přes jejich význam, referenční rámec, až k možnostem jejich použití. Možnosti použití jak utopie, tak dystopie, nám pomohou pochopit smysl a logiku výběru komparačních kritérií pro interpretace našich případových studií, resp. pro závěrečnou komparativní analýzu.

Z hlediska etymologie znamená slovo „utopie“ místo „nikde“, neexistující místo nebo místo, které se nikde nevyskytuje (Kumar 2003: 64).⁵ Pokud bychom genezi pojmu utopie vzali do důsledku, má pro nás podobný analytický význam jako slovo „nic“. Slovo „nic“ zdánlivě neoznačuje také nic, resp. nemůže označovat „něco“. Můžeme to chápat tak, že slovo nic jako zástupný symbol neodkazuje k něčemu konkrétnímu. Na druhou stranu slovo nic (jako symbol) může odkazovat k něčemu imaginárnímu, co si lze nějakým způsobem představit. Toto „něco imaginárního“ má paradoxně mnoho pojmenování z hlediska vývoje filozofie, ale i přírodních věd, které se od filozofie prakticky již ve vrcholné scholastice oddělily. Jako příklad můžeme uvést „nic“ jako označení imaginárního časoprostoru (srov. Einstein 2005: 149). Nic tedy (po naší úvaze) můžeme chápat jako symbol odkazující k něčemu ryze imaginárnímu, což v důsledku znamená, že „nic“ můžeme chápat

⁵ Srov. s pojmem „eutopia“ ve smyslu „dobrého místa“ (více Murphy 2009: 478).

jako limitu empirické poznatelnosti. Nic neodkazuje k něčemu konkrétnímu ve smyslu empirické poznatelnosti či oblasti konkrétní poznatelnosti (tedy že se „někde“ „něco“ vyskytuje). Kde nic není, nic nemůžeme vidět či jinak poznat. Nic chápeme jako odkaz k něčemu imaginárnímu mimo empirickou zkušenost. V něčem imaginárním pak nemusíme hledat „nic empirického“ a ani to prakticky nehledáme, resp. bychom to hledat neměli. Upozorněním na empirický rozměr můžeme fakticky odhlédnout od „ničeho“ a soustředíme se již jen do empiricky poznatelného světa, kde již „něco“ tzv. je a my to můžeme zkoumat (srov. Husserl 2001: 38).

Poslední větou jsme „nic“ zcela základně aplikovali jako limitu empirické poznatelnosti. Pokud tedy hovoříme o „nic“, pak hovoříme o něčem ryze imaginárním. Pokud hovoříme o něčem, pak hovoříme o něčem empiricky poznatelném. Zdánlivá slovní hříčka obsažená v předchozích dvou větách má svůj význam, protože pozorný čtenář si jistě všimne, že v obou uvedených případech vždy o něčem hovoříme. Máme zde tedy dvě možné sféry, o kterých můžeme hovořit. Sféra empirická (nepřesně ji můžeme označit jako sféru konkrétního) a sféra imaginární. Sféru empirickou můžeme zkoumat, ale do sféry imaginární jako takové proniknout (zkoumáním) nelze. Jak tedy můžeme zkoumat dystopie (a příp. utopie), když nemůžeme do „ničeho“ a „nikam“ analyticky proniknout? Samozřejmě do ničeho nemůžeme analyticky proniknout nijak, protože je to jen zástupný abstraktní symbol – není to nějaká konkrétní autonomní sféra (právě proto, že je abstraktní; viz také níže). Co však můžeme, je analyticky proniknout do představ o ničem. Tyto představy ale nejsou imaginativní bez „špetky“ empirické zkušenosti, protože vždy máme nějaké předporozumění (Heidegger 2008: 19–20) k něčemu a pohybujeme se v nějakém (kulturně-společenském) prostředí, které nás ovlivňuje (nejsme *tabula rasa* ve chvíli, kdy začneme uvažovat o ničem). Představy jsou abstrahovány z nějaké empirické zkušenosti skutečnosti, kterou jsme nabyli, příp. kterou někdo nabyl.

Mannheim (1991: 236–237) v tomto smyslu hovoří o „skutečnost transcendentující“ orientaci. Pokud „abstrahování nic“ vztáhneme na utopii, pak zdůrazněme ještě jeden atribut utopie, který Mannheim připojuje, a tím je odhlédnutí od skladby stávajícího bytí, které je ze své logiky ahistorické a mimospoolečenské (z empirické perspektivy). V tomto smyslu je „utopie“ skutečně místem „nikde“ a „nikdy“, resp. abstraktním místem „někde“ a „někdy“ (k rozměru času se ještě níže vrátíme).

Utopické abstrakce (ve smyslu představ) můžeme zkoumat, ale musíme vždy nutně rozlišovat mezi imaginací, abstrakcí a empirickou zkušeností. Utopická abstrakce je pak abstrakcí ideálního společenského zřízení, která je konkrétní, protože to je představa nějakého autora/člověka, kterou můžeme zkoumat. Pokud utopii můžeme zkoumat, pak je utopie obecně (v uvedeném smyslu) mj. nominální kategorií. To samé v takovéto obecné rovině platí o dystopii.

Shrnujeme, že pokud se v naší studii budeme zabývat kategoriemi utopie a dystopie, půjde o abstraktní představu konkrétního autora.⁶ Do této doby jsme hovořili především o společných charakteristikách utopie a dystopie. Na tomto místě je tedy logická otázka: Čím je dystopie typická? A následná otázka: Čím se dystopie liší od utopie?

---

⁶ Ještě jedna poznámka k abstrakci, resp. malý příklad, jak abstrakci chápeme pro potřeby této knihy, protože připouštíme, že existují různé lingvistické a filozofické směry, které by s naším výkladem abstrakce nesouhlasily. Onen příklad: pokud vidíme stovky kruhových útvarů, pak si můžeme představit, co je to kruh ve své ideální podobě. Podobně je to i s utopii a dystopii – viděli jsme stovky politických zřízení, v nich tisíce prvků, které si umíme představit v jejich ideální podobě. Na druhou stranu v sociálních vědách nelze abstrahovat jeden „ideální kruh“. Sociální realita je proměnlivá, a proto (pokud budeme pokračovat v argumentaci), musíme uvést, že soubor zmíněných prvků z politických systémů může být ideální, nicméně jejich „vzájemné namíchání a podobu“ jim musí vtisknout abstrakce každého autora (která prostě a jednoduše jedna není, protože není jeden autor, nebo několik autorů s totožným pohledem).

Pokud je utopie nějakým abstraktním místem, pak dystopie je „špatným“ abstraktním místem. To vyplývá z předpony *dys*, pocházející z řečtiny a označující špatnost, složitost nebo abnormalitu.⁷ Charakter dystopie je tedy dán negativním vymezením. V dystopii můžeme vidět až konzervativní vymezení se vůči komplexním změnám taženým sociálními inženýrstvím, které je patrné u utopií (Claeys 2010: 107). Toto nám umožňuje hledat v jednotlivých dystopiích autorem kriticky pojaté prvky, které jsou však obsažené v řadě klasických utopických textů, v jejichž rámci je však „utopisté“ pojímají jako sociálně ideální.⁸ Dystopii pak můžeme chápat jako specifickou kategorii, která pomocí literárního a/nebo filmového zpracování reality blízkého konceptu kritizuje možnou realizaci utopie, resp. kritizuje její prvky skrze praktické společenské dopady (které jsou však abstraktní ve výše uvedeném smyslu). Dystopie má s utopií společný abstraktní charakter, nicméně co do významu je pravým opakem utopie. I z tohoto důvodu bylo nutné dát kategorie utopie a dystopie do vzájemné souvislosti. Navíc dystopie není jedna a „univerzální“ – antiutopických představ je velké množství a tyto představy lze analyzovat pomocí různých společensko-vědních přístupů a metod.

Pro potřeby komparativní analýzy se budeme v této knize opírat o dílčí studie jednotlivých dystopií. Mohlo by se na první pohled zdát, že dystopie jsou „pouze“ fundamentální kritikou utopických spisů jako takových. Celý problém je ale složitější. Dystopie jako literární a/nebo filmová díla totiž primárně nereagují na utopické představy jiných autorů uvedené v jejich dílech. Dystopie totiž reagují na možné interpretace těchto utopických představ, které by se mohly uplatnit v praxi. Pokud jsou tedy utopie abstrakcí ideálních

⁷ Etymologický slovník, heslo dystopie, http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=dystopia&searchmode=none, datum náhledu 3. 7. 2015.

⁸ Sociální idealitu ve smyslu harmonického řádu věcí můžeme vidět i v takzvaných totalitních demokraciích, které postulují jedinou a úplnou pravdu (Talmon 1998: 15).

společenských zřízení, ze kterých je možné čerpat inspiraci pro praktickou politiku (byť leckdy jen v rétorické rovině), pak dystopie jsou negativní percepcí společenských zřízení s utopickými prvky. Kritizované utopické prvky jsou pak charakteristické tím, že nesou nějaké ideje či přímo celé systematizované ideologie. Hlavní kritizované ideje či ideologie si představíme u jednotlivých (partikulárních) studií dystopií, které reagují na nějaký partikulární prvek utopie, resp. na partikulární utopii vystavěnou na nějakém prvku či ideologii (jako systému). Je třeba dodat, že prvkem či přímo ideologickým systémem máme na mysli specifickou celkovou utopickou představu o základním významu kategorií známých z politické filozofie, jako je rovnost, svoboda, spravedlnost, solidarita apod.

Nyní shrneme část výše uvedeného a ještě poněkud zpřesníme společně a rozdílné prvky utopií a dystopií. Utopie a dystopie mají společně to, že popisují představy o fiktivních společnostech.⁹ Rozdíl vyplývá z perspektivy, jakou k popisu užívají. Utopie totiž popisují ideální společnosti, zatímco dystopie kritizují praktické konotace prvků pocházejících z ideálních utopických představ, resp. výkladu některých kategorií z oblasti politické filozofie. Dystopie jako koherentní literární a/nebo filmové dílo v sobě obsahuje i kritické hledisko, specifický „text mezi řádky konkrétního příběhu“, který má odhalit problematiku vyznění některých kategorií z oblasti politické filozofie, a to pomocí kritiky v utopiích prakticky představených dehumanizačních principů vědy, technologie a materiálního pokroku obecně (Kumar 2003: 71). Jinými slovy a poněkud zjednodušeně bychom mohli říct, že dystopie jsou příběhy vyzdvihující humanistické ideje vůči dehumanizačním

⁹ Utopii i dystopii jsme vztáhli ke společnosti a pojmům z politické filozofie, které společnost co do „ideálů“ reflektuje. Z tohoto důvodu můžeme utopii a dystopii označit jako sociální utopii a sociální dystopii (pokud tedy budeme používat jen výrazy utopie a dystopie, odkazujeme tím k jejich uvedenému sociálnímu významu, resp. přesahu).

ideám či ideologiím. Humanistické ideje jsou ale velmi vágní termín – jejich konkrétní obsah bude patrný u jednotlivých dystopií a následně u celkové komparativní analýzy.

Pokud jsme se zmínili o pojmech tradičně spojovaných s politickou filozofií, je třeba uvést i společnou tradici těchto pojmů a provázat ji s významem utopií a dystopií. Západní utopická a dystopická tradice, které se v této knize věnujeme, má své kořeny v antice a židovsko-křesťanském odkazu. Takové „zjištění“ není ničím významným, neboť celá západní myšlenková tradice je založena právě na těchto odkazech. Co je nutné na této tradici specifikovat pro případ sociálních utopií a dystopií? Jde o fixaci antické filozofie na pojetí ideálního místa a židovsko-křesťanského pojetí ideálního času (Kumar 2003: 63; k otázce času srov. také Sekerák 2011). Tímto krátkým upozorněním na ukotvení utopie a dystopie se vracíme k dvojímu rozměru obou pojmů, který jsme výše avizovali – tedy že utopie není jen místo „nikde“, ale také „nikdy“. Oba dva faktory nutně protínají veškeré úvahy o dystopiích (a v této teoretické kapitole i o utopiích), které jsou v naší knize obsaženy. O pojetí místa jsme nicméně již výše hovořili. Problematika času je ale poněkud složitější, byť jsme již výše u zmínky o prostoročasu naznačili, že je čas s místem integrálně spjat. Jak čas, tak i prostor má transcendentní přesah (to platí v případě abstrakce a imaginace) a stýkají se v kategorii dokonalosti. Dokonalost může být z hlediska západní židovsko-křesťanské tradice chápána různě, například jako „království Boží“, Eden apod., a je spojena s očekávaným příchodem „posledního soudu“, milénia (Zjevení Janovo, 20: 4) apod., což jsou kategorie určující dokončené plynutí času (jako procesu) na nějakém specifickém místě. V případě dokonalosti totiž čas neplyne, je nehybný a jakoby neviditelně cyklický (srov. Augustinus 1999: 411). Díky takové podobě je čas v tomto případě svázán s místem ve smyslu „nikde“, a je tedy „nikdy“, případně a abstraktně „navždy“ (viz také níže). Dokonalost symbolizovaná neplynutím času a stálým místem je tedy v tradici (nejen)

západního myšlení jednoznačně ukotvena. V této tradici „vyrůstaly“ i jednotlivé koncepty utopie a dystopie, resp. autoři, kteří jsou jejich pisateli či je ztvárnili na filmovém plátně.

Výše uvedené nyní krátce shrneme, přičemž zdůrazníme to podle nás zásadní. V dokonalosti je zrušen čas, protože neplyne. Dokonalost je atributem utopické společnosti. Utopická společnost je abstrakcí ideálního (tedy dokonalého, nikoliv nejlepšího možného) společenského zřízení. Protože se jedná o abstrakci (tedy o spojení předporozumění, imaginace a empirické zkušenosti jednotlivých autorů), pak utopie není jen „jedna“, ale existují celé řady abstrakcí dokonalého zřízení (poněkud paradoxně). Dystopie je fundamentální kritikou dílčích interpretací obsahů jednotlivých utopií, a protože vychází z abstrakce, takových dystopií je mnoho a obsahují různé humanistické ideje.

V následujících podkapitolách se zaměříme na širší charakteristiky utopií a dystopií takovým způsobem, abychom mohli identifikovat a představit komparační kritéria především pro dystopické koncepty. Být se naše kniha zaměřuje na dystopie, samotné téma je (jak bylo patrné z předchozích odstavců) spjato s fenoménem utopií, protože utopie a jejich prvky jsou mj. referenčním rámcem pro dystopie (z utopií vyplývá možnost kritiky). Z tohoto důvodu zařazujeme i podkapitoly věnující se výhradně utopiím, resp. jejich funkcím, klasifikaci a typologii.

2.2 Charakteristiky utopií a dystopií v komparativní perspektivě

2.2.1 Funkce a instituce utopií

Základní předpokládanou funkcí každé utopie jako abstraktního systému je přežít. Tato funkce je vlastní každému politickému systému, ať se jedná o demokratickou společnost, autoritativní společnost spojenou s mentalitou (srov. Linz 2000: 159) nebo totalitní stát (např. Arendt 1996). Každý konkrétní politický systém, stejně tak jako ten utopický, reprezentuje konkrétní politický řád, který obsahuje normy a hodnoty. Politický řád „vyztučuje“ funkci přežít tím, že pomocí společensky sdílených a státem (zpravidla) chráněných hodnot udržuje sociální, příp. institucionální stabilitu v daném systému. Funkce vyplývající z politického řádu je pro společenský/politický systém přirozená, neboť rozkolísaný společenský systém může vést i k pádu samotného politického řádu (a v důsledku k anarchii).

Uvedené funkce jsou svým charakterem (pro systém) racionální, respektive procesuální, neboť jsou principálně bezhodnotové (byť mohou hodnoty obsahovat) a z hlediska systémového pojetí i logické. Dále odkazují ke státnosti systému, a to po jeho ustavení. V utopických systémech má státnost ale ještě jiné konotace. Utopické systémy jsou představovány jako dokonalé, tedy ideální politické systémy. Díky takovému charakteru je můžeme přirovnat k totalitním systémům nebo k (byť s výhradami, viz níže) pretotalitním autoritativním režimům,¹⁰ které obsahují totalitní ideologie, nebo autoritativní mentalitu a další atributy se svými funkcemi. Tyto funkce jsou pak analogické funkcím v partikulárních utopiích, které představíme níže.

¹⁰ Pretotalitní autoritativní režimy se blíží totalitním systémům, ale společnost není ovládána zcela. Důvodem je absence totální kontroly společnosti (a jedinců v ní) v jednom z jejích sektorů (více viz např. Linz 2000: 240–242).

Než přistoupíme k pojednání o funkcích utopií, je třeba se vrátit k funkci politického systému „přežít“ a jeho podpůrné instituci ve smyslu politického řádu. V utopiích (podobně jako v totalitních systémech) o obsahu politického řádu rozhoduje elita tak, aby ho nastavila pro udržení vlastního systému. Nástrojem k tvorbě obsahu politického řádu jsou systematizované ideje, které dynamicky (díky větvení a odkazování jednotlivého prvku na prvek jiný) obsah politického řádu vytvářejí. Systematizované ideje mají (opět) analogický charakter k totalitním ideologiím. Elita má při vytváření obsahu politického řádu hlavní roli z pozice vlastní moci v utopické a/nebo totalitní společnosti (viz níže). Elita má jinými slovy vlastní funkci vytváření politického řádu za využití dynamické složky ideologie (jako systematizovaných idejí). Tuto funkci může uplatňovat ale jen v případě, pokud ovládne vstupy do systému, jeho výstupy a proces předávání informací (mediální funkce) (srov. Easton 1957: 355). Všechny tyto prvky můžeme označit jako procesuální instituce systému, neboť běh informací je v systému neukončený, byť není jednoduše lineární, ale zpravidla cyklický, protože se neustále „vrací“ k elitě (přesněji je celý proces hermeneutický). Procesuální instituce systému mají své funkce a místo v rámci politického řádu nespécifikované utopie (je to obecný rys utopií).

Jako první můžeme zmínit instituci vstupů do politického systému. Vstupy mají funkci znázornění v zásadě kompletní složky požadavků na vládnoucí skupinu ze strany skupin nevládnoucích. V utopiích ale tato funkční složka existuje ve své silně reglementované podobě, neboť obsahuje pouze plně kontrolované vstupy.¹¹ Instituce výstupů má funkci emise politicky

¹¹ Příkladem může být reglementace pracovní činnosti v Platonově ideální společnosti, kterou obvykle za utopickou považujeme (viz Platon 2005: 208). Příslušník nejnižší třídy je předurčen k manuální práci v primárním nebo sekundárním sektoru. Má možnost pouze požádat o prostředky ke své práci a k ochraně majetku, který mu byl společenstvím propůjčen. Požadavek zde nemá formu osobní možnosti, ale je pouze materiální a prospolečenský. Duchovní a morální potřeby jsou uspokojovány dle vůle systému, nikoliv dle osobní vůle každého jednotlivce a jeho případných „vstupů“ do společnosti.

a systémově závazných pravidel ve smyslu *policy*, kterými by se měly vládnoucí i nevládnoucí řídit. Výstupy jsou v utopiích a potenciálně utopických systémech dominantní, neboť jsou svým charakterem analogické totalitním (či v některých případech autoritářským) systémům. Politiky (ve smyslu *policy*) obsažené v této funkci mají až charakter vplývající reality, který je třeba již pouze zasadit do kontextu společnosti a společnost nové realitě „naučit“ (viz níže u funkce předávání informací). Jednotlivé politiky ve smyslu výstupů jsou představovány jako věčné a vždy přítomné.

Poslední institucí politického systému, kterou zde zmíníme, je instituce mediální a její funkce předávání informací. Funkce předávání informací úzce souvisí s hierarchickým řízením v dané partikulární utopii. V jednom směru komunikace jde o prosté předávání informací v rámci vládnoucí hierarchie (od výše postavených k níže postaveným členům vládnoucí skupiny), které má jasná pravidla díky jasným stupňům bez možnosti „obohacení informace“ vlastní invencí. Informace jsou takto předávány pokud možno s matematickou přesností. V druhém směru, tedy od vládnoucí skupiny směrem k nevládnoucím, jde o „učení“ realitě, a to takové, kterou vládnoucí skupina zformuluje. V praktické formě se takové předávání informací děje formou propagandy.

Přežití a stabilita systému jsou základní funkce jakéhokoliv systému a v utopické či potenciálně utopické společnosti jsou udržovány pomocí ideologie nebo systémové mentality. Ideologie a mentalita¹² jsou prolifеровány vládnoucí skupinou nebo tvůrcem

---

¹² Na tomto místě alespoň stručně připomeňme základní rozdíly mezi totalitní ideologií a autoritativní mentalitou. Autoritativní režimy jsou Linzem považovány za režimy, které sice nevykazují propracovanou ideologii, ale zároveň nejsou ideově prázdné, jelikož se nespokojí se slepou poslušností obyvatel, vytvářejí totiž tzv. režimní mentalitu (Pasquino 2001). Mentalita se odlišuje od ideologie, zároveň ovšem (alespoň rámcově) ukazuje, čeho se režim snaží dosáhnout. Na rozdíl od ideologie není mentalita spojená s komplexním obsahem myšlení, ale spíše se sadou pojmů a způsobem přemýšlení a cítění. Mentalita zahrnuje nezbytně i emoční složku, což by u ideologie, která usiluje o postavení objektivního a

ideologie (viz níže) pomocí systémových institucí (vstupní, výstupní a mediální), která mají své specifické funkce. Základní charakteristiky a jednotlivé systémové nuance budou ukázány v dalších částech této knihy, konkrétně v případových studiích jednotlivých dystopií.

2.2.2 Základní charakteristiky, klasifikace utopie a typologie utopií

Základní charakteristikou utopií je uzavřenost. Utopický systém je jasně ohraničen, a to často i z hlediska fyzického prostoru (např. ostrov Utopie; More 1978: 60–62). Systém je uzavřený, protože je brán jako definitivní, tudíž dokonalý (minimálně ve svém jádru, které tvoří ideologie nebo mentalita). Systém je však také kontinuálně tvořen (právě okolo daného jádra pomocí dynamiky ideologie, nebo vymežováním mentality), nebo tzv. znovuoobnovován kolektivními rituály různé podoby. Tvorba systému závisí na každém z autorů partikulární utopie, kteří se staví do role tvůrců daného společenského „vzoru“. Z této pozice daní autoři vystupují v roli společenských elit v konstruované společnosti, které řídí danou společnost dle vlastních principů. Příkladem může být *Utopie* od Thomase Mora, kdy ve společnosti Utopijských je vládnoucí elita pouze symbolická (More 1978: 63) a „zdrojem“ ideologie, politického řádu a stability je sám Thomas More. Nutno však dodat, že si autor v abstraktní společnosti, zcela logicky, neosobuje žádnou výkonnou moc. Znovuoobnovování systému pomocí kolektivních rituálů je pak v rukou vládnoucí (v *Utopii* již popsané a moc uplatňující) skupiny. Na základě tvorby

---

racionalního komplexu argumentů, bylo spíše nežádoucí. Mentalita je tedy jakousi subjektivní formou smýšlení, která se ale v autoritativním režimu vyskytuje jako forma myšlení kolektivní (Linz 2000: 162). K otázce mentality více viz Linz (2000), v českém prostředí např. Ptáčník (2012).